

İSTANBUL (ERKEK) LİSESİ'NİN KURUCUSU MEHMED NADİR BEY'İN ÖĞRETMENLİK MESLEĞİ VE ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE ÖNERİLERİ

Yrd. Doç. Dr. ENFEL DOĞAN
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet

Bu makalede, İstanbul (Erkek) Lisesi'nin temelini oluşturan Numûne-i Terakki Mektebi'nin kurucusu Mehmed Nadir Bey'in hayatı; bilimsel, edebî ve idareci yönleri ele alınmıştır. Ayrıca Mehmed Nadir'in öğretmenlikle ve öğretim yöntemleri ile ilgili çeşitli görüş ve önerileri yazının çeşitli tarihlerde gazetelerde yazdığı yazılardan faydalanılarak ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: öğretim yöntemleri, Numûne-i Terakki Mektebi, İstanbul Erkek Lisesi

Abstract

This article reviews the life of Mehmed Nadir Bey, the founder of "Numûne-i Terakki" School, which later became Istanbul (Boys) High School in terms scientific, literary and administrative aspects. Besides, Mehmed Nadir Bey's various ideas and suggestions regarding teaching and teaching methods which appeared in his newspaper articles are presented.

Key words: teaching methods, Numune-i Terakki School, Istanbul (Boys) High School

1. Mehmed Nadir Bey'in Hayatı

Mehmed Nadir, 1856 yılında Sakız adasında dünyaya gelmiştir. Sonradan kendisiyle evleneceği Ayşe Hanımın da babası olan bir kaptan bir deniz yolculuğu dönüşünde gemisiyle Sakız Adası'na uğramış ve bu adada zekiliği, gayret ve ciddiyeti ile dikkatini çeken yoksul bir çocuk görmüştür. O da bu çocuğu -güzel bir eğitimden geçirip memleket hizmetine vermek maksadıyla- alıp İstanbul'a getirmiştir.

Nadir Bey, ilk, orta ve lise öğrenimini Bursa Askerî Rüşdiyesi ve İstanbul Kuleli Askerî Lisesi'nde tamamladıktan sonra Harbiye Mektebi'ne girmiştir. Burada okurken "karacı değil, denizci olma" arzusunu ileri sürerek kendi isteğiyle Deniz Harp Okulu'na geçer. Bu okuldan erkân-ı harbiye-i bahriye mülâzımı (deniz kurmay üstesmeni) olarak mezun olur. Çok geçmeden Divanhane'de bulunan Bahriye Meclisi Başkanlığı'nda kâtipliğe (sekreterliğe) atanır.

Bu görevi bir süre yürüttükten sonra 1878 yılında, 22 yaşındayken,³⁰ Bahriye Nezareti tarafından, Heybeliada'da bulunan Bahriye Mektebi'ne (Deniz Harp Okulu'na) matematik hocası cebirci Eşref Bey'in yardımcısı olarak atanır. Yine aynı yıl, Bahriye Nazırı'nın emri ile, buradaki görevini sürdürmekle beraber, Niğdeli Sadık Bey'in müdürü olduğu Darüşşafaka'da da "hesap (aritmetik), cebir, hendese (geometri), münhaniyât (eğriler)" derslerini vermeye başlamıştır.³¹ Darüşşafaka'da Mehmed Nadir'in öğrencileri arasında -sonradan memleketin en önde gelen matematikçilerin, eğitimcilerinden ve akademisyenlerinden biri olacak olan- Salih Zeki Bey de bulunmaktadır.³²

Mehmed Nadir Deniz Harp Okulu'ndaki ve Darüşşafaka'daki görevlerinden izinsiz olarak ayrılmış, 1879 yılında arkadaşı Hüseyin Avni Bey ile beraber Londra'ya gitmiştir. Burada iki arkadaş, yüksek matematik kurslarına devam ederek riya-ziye/matematik bilgilerini kuvvetlendirmişlerdir. İngiltere'de vakitlerini siyasetle ve boş işlerle geçirmeyip ilim ve fen tahsil edişleri, memlekete döndükleri zaman yalnız askerlikten çıkarılmakla cezalandırılmaları sonucunu vermiş ve bu muamele üzerine bu iki arkadaş hayatlarını ve geçimlerini hükümet memuriyetlerinde değil, özel okullarda öğretmenlik ve idarecilikle geçirmeye mecbur kalmışlardır.³³

Ancak Nadir Bey'in talebelerinden Mehmed İzzet, bu konuda farklı bilgiler vermektedir: "Nadir, baytarlara satılmak üzere bir kitap tercüme eder ve buradan elde ettiği az bir para ile, arkadaşı matematikçi Hüseyin Avni'yi de ayartarak, onunla birlikte Kıbrıs'a kaçar ve orada bir gazete çıkarmaya kalkar. Fakat hurufat almak için İstanbul'a geldiği bir sırada tanınarak yakalanıp Mesudiye zırhlısına hapsedilir. Bir seneden fazla hapiste kalır. Sonunda, "Çalışmayacağım, beni beyhûde hapsedmeyiniz!" diye feryat etmesi üzerine askerlikten çıkarılır."³⁴

Burada ayrıntılar farklı olsa da şu konularda bir birliktelik vardır: Mehmed Nadir 1879-1880 yıllarında izinsiz olarak yurt dışına kaçmış ve Kıbrıs'tan İstanbul'a geldiğinde yakalanarak askerlik görevinden çıkarılmıştır.

Nadir Bey 1882 yılında deneyimli bir eğitimci olan Selânikli Abdi Kâmil Bey ile birlikte İstanbul'un Vefa semtinde Şemsü'l-Maârif³⁵ adlı bir özel okul açmışlardır. İlkokul ve ortaokul (ibtidâ ve rüşdiye) kısımlarından teşekkül etmiş olan bu okul Osmanlı döneminde açılan ilk özel okuldur. Müdürlük görevini Abdi Kâmil'in deruhte ettiği okulun ders nazırı Nadir Bey'dir.

³⁰ Mehmed Nadir, "Salih Zeki Bey", *Muallimler Mecmuası*, sene 2, sayı 21, Mayıs 1924, s. 594.

³¹ Mehmed İzzet, "Türk Riyaziyecilerinden Mehmed Nadir", *Talebe Mecmuası*, sayı 62, Aralık 1936, s. 11.

³² Mehmed Nadir'in, öğrencisi Salih Zeki Bey hakkındaki düşünceleri için bkz. Mehmed Nadir, agm., s. 594-597.

³³ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, cilt 3, İstanbul 1941, s. 1001-1002.

³⁴ Mehmed İzzet, agm., s. 10.

³⁵ Şemsü'l-Maârif Mektebi hakkında bilgi almak için bkz. Osman Ergin, *age.*, cilt 3, s. 951-956.

Mehmed Nadir bu okulda iki yıl çalışıp özel okulculuk ve idarecilik konusunda yeterli bilgi ve deneyim kazandıktan sonra, 1884 yılında Şemsü'l-Maârif öğretmenlerinden Hıfzı ve Ali Beyleri de yanına alarak Çırçır'da Numûne-i Terakki Mektebi adlı özel okulu açmıştır. Okul kısa sürede İstanbul'da başarısı ve kalitesiyle nam kazanmıştır. İlk açıldığında ilk ve ortaokul öğrencilerinin tahsil gördüğü okulda, kısa bir süre sonra kızlar bölümü de açılmış, daha sonra da idadî (lise) sınıfları faaliyete geçmiştir. Bu lise, -ortaokul kısmı ile aynı isim altında olup aynı birimde bulunmuş olmasına rağmen- Osmanlı döneminde İstanbul'da açılan ilk özel lise olarak kayıtlara geçmiştir. İstanbul'un önde gelen ailelerinin çocukları bu okulda öğrenim görmeye başlamış, okulda uygulanan modern eğitim-öğretim yöntemleri okulu İstanbul'un en gözde eğitim kurumlarından biri hâline getirmiştir.³⁶ Nitekim Numûne-i Terakki Mektebi, Türkiye'nin en eski ve güzide liselerinden biri olan İstanbul (Erkek) Lisesi'nin temelini oluşturmuştur.³⁷

Mehmed Nadir, entelektüel kişiliği ile kısa sürede, zengin ve aristokrat sınıfla mensup ailelerin çocuklarını okula çekebilmiş, birçok bürokrat, paşa, hatta dönemin Şeyhülislâmı Cemalettin Efendi de oğlunu bu okula göndermiştir.

³⁶ Bu dönemde Numûne-i Terakki'de öğrenim gören ve sonraki yıllarda, Türkiye'de çeşitli meslek ve sanat alanlarında önemli hizmetler vermiş olan kimselerin nicelik ve nitelikleri Mehmed Nadir Bey'in başarılı eğitimcilik anlayışının neticelerindedir: Hamdullah Suphi [Tanrıöver], Ahmet Haşim, Musahipzade Celâl, Mimar Kemalettin, Fazıl Ahmet [Aykaç], Hüseyin Sadeddin [Arel], Abdülhak Adnan [Adıvar], Hüseyin Avni [Lifij], Neşet Ömer [İrdelp], Orhan Abdi [Kurtaran], Yusuf Kemal [Tengirşenk], Hüseyin Selâhattin [Köseoğlu], Hakkı Behiç [Bayıç], Akif Şakir [Şakar], Cafer [Seydahmet]

³⁷ Genellikle *İstanbul (Erkek) Lisesi*'nin kuruluş tarihi olarak, *Numûne-i Terakki Mektebi*'nin Mehmed Nadir Bey tarafından kuruluş yılı olan 1884 senesi kabul edilir. Ancak bazı araştırmacılar okulun kuruluş tarihi olarak Abdi Kâmil ile Mehmed Nadir'in birlikte kurdukları *Şemsü'l-Maârif Mektebi*'nin açılış tarihi olan 1882 tarihinin kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler.

Bu iki farklı görüş, bu okulun tarihî temeli hakkında bilgi karmaşasına yol açmaktadır. *Şemsü'l-Maârif Mektebi*'nin iki kurucusundan Mehmed Nadir -yukarıda da belirtildiği üzere- iki yıl bu kurumda çalıştıktan sonra ayrılmış ve 1884'te kendi başına *Numûne-i Terakki Mektebi*'ni kurmuştur. Uygulanan çağdaş ve gelişmiş eğitim-öğretim teknikleri ile bu okul İstanbul'da büyük ün kazanmış ve isminin "*İstanbul Leyli İdadisi*" şeklinde değiştirildiği 1909 yılına kadar 25 yıl boyunca hizmet vermiştir.

Mehmed Nadir'in ayrılmasından sonra *Şemsü'l-Maârif Mektebi* de eğitim-öğretim faaliyetlerini devam ettirmiş, hatta iki okul arasında büyük bir rekabet başgöstermiştir. Nitekim, 14 Nisan 1885 tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde "**Şemsü'l-Maârif Mektebi'nin bazı muallim ve talebelerinin yeni açılan Numûne-i Terakki Mektebi'ne gittiği yolundaki iddia hakkında**" başlığıyla Abdi Kâmil Bey tarafından kaleme alınmış bir yazı yayımlanmış ve yazıda "Nadir ve Ali ve Hıfzı Efendilerden başka hiçbir öğretmenin mektebi terk etmediği, hatta mektepten ayrılan muallim efendilerin dahi yerine derhal erbâb-ı liyâkat ve kemalden muallimler tedarik edilerek derslerin intizamına bir an bile hâle gelmemiş olduğu ... ifade edilerek, iki okul arasındaki eğitim-öğretim rekabetinin toplumun yararına olacağı; ancak birbirinin yönetimini ve yapısını karıştırmayı hedefleyen bir rekabetin de hoş karşılanmayacağı" belirtilmiştir.

Bütün bunlar bir tarafa, iki okul aynı kuldarda, bu rekabet duygusuyla çalışmalarını gerçekleştirmiş ancak bir süre sonra *Şemsü'l-Maârif Mektebi* eğitim-öğretim faaliyetlerine son vermiştir.

Bu sebeplerden dolayı *İstanbul (Erkek) Lisesi*'nin kuruluş yılı olarak 1884 yılının; temeli olarak *Numûne-i Terakki Mektebi*'nin; kurucusu ve ilk müdürü olarak da Mehmed Nadir Bey'in kabul edilmesi doğru ve yerinde olacaktır.

Nadir Bey, 1890 yılında Numûne-i Terakki'nin bir şubesini Edirne'de açmıştır. Bu okul da kısa sürede kendini kabul ettirmiş ve 100'den fazla öğrenci öğrenim görmeye başlamıştır.

1897 senesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin II. Abdülhamid'i tahttan indirip yerine Mehmed Reşad'ı geçirmeyi hedefleyen ve Numûne-i Terakki Mektebi'nden bazı öğretmenlerin de içerisinde bulunduğu bir darbe girişimi, planları yakından bilen Mehmed Nadir'in II. Abdülhamid'in yakın adamlarından Zülüflü İsmail Paşaya (kendi rızasıyla/sarhoş bir hâldeyken/baskılar neticesinde) önceden haber vermesi üzerine sonuçsuz kalmış ve üç yüz civarında cemiyet üyesi sürgün edilmiştir. Mehmed Nadir bu ihbarından dolayı sürgünden kurtulmuştur. Ancak mektep devlet tarafından 120.000 kuruşa satın alınıp bir devlet okulu hâline dönüştürülmüştür.

Mehmed Nadir kısa bir süre sonra, İmparatorluktaki Arap aşiretlerinden İstanbul'a getirilen kabiliyetli ve soylu öğrencilere eğitim verilmesi amacıyla 1892'de açılmış bir yatılı okul olan Aşiret Mektebi-i Hümayunu'na müdür olarak tayin edilir. Beş sene bu okulda görev yaptıktan sonra 1902 yılında Cemiyet-i Rüşumiye üyeliğine atanır. Bu görevde çok kalamaz ve aynı sene içerisinde Kastamonu vilayeti maarif müdürlüğüne atanır. Ama daha buradaki görevine başlamadan³⁸ 1903 yılında Halep maarif müdürlüğüne tayin edilir.

Nadir Bey Halep'te beş sene görev yapar. 1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edilince, iktidara gelen İttihatçılar, on sene önceki darbe girişiminde jurnalcılık yaptığını öne sürerek Mehmed Nadir'i Halep'teki görevinden alarak İmparatorluğun en meşhur sürgün yeri olan Fizan'a sürmeyi kararlaştırırlar. Ancak yine İttihatçılardan olup Mehmed Nadir'in eski arkadaşlarından olan Dr. Şükrü Kâmil Bey ricacı olarak onun Fizan'a değil, Trablusgarb'a sürülmesini sağlar. Mehmed Nadir, burada üç yıl kalmıştır.

1911'de İtalyan işgali başlayınca İstanbul'a döner. Ancak burada kalması uygun görülmez ve başka bir görevle Edirne'ye gönderilir. Bir sene sonra Edirne'nin Bulgar işgaline uğraması üzerine tekrar İstanbul'a döner. Eskiden olduğu gibi İstanbul'da tekrar bir özel okul açmak istediye de gerekli izni alamaz. Resmî bir görev de verilmediği için maddi bakımdan büyük sıkıntılar çeker. Darüşşafaka'da müdür olan eski öğrencisi Fuad Şemsi Bey, Mehmed Nadir'i mektebinde hesab-ı âlâ (yüksek aritmetik) dersi hocalığına getirir.

İttihatçıların ileri gelenlerinden ve Darülfünûn hocalarından rasyonel mekanik profesörü Mustafa Salim Bey'in teklifi neticesinde 1913-14 öğretim yılında Menbau'l-İrfan İdadisi'ne matematik öğretmeni olarak atanmıştır.³⁹

Yine Mustafa Salim Bey'in teklifiyle, 1915 yılında yeni açılan İnas Darülfünûnu'na hesab-ı âlâ (yüksek aritmetik) hocası olarak atanır. 1919 yılında da

³⁸ Ş. Levent Deniz, "İstanbul (Erkek) Lisesi'ne Tarihçe", *Diyyûn-ı Umûmiye'den İstanbul (Erkek) Lisesi'ne*, Editör: Sabri Koz, İELEV Yayınları, İstanbul 2006, s. 135.

³⁹ Erdal İnönü; *Mehmet Nadir - Bir Eğitim ve Bilim Öncüsü*; TÜBİTAK Yayınları, Ankara 1997, s. 15.

Darüşşafaka'dan eski öğrencisi olan meşhur matematikçi ve bilim tarihçisi Salih Zeki'nin emîni (rektörü) olduğu Darülfünûn'da, Nazariye-i A'dâd (Sayılar Teorisi) Kürsüsü kurulur ve Mehmed Nadir bu kürsünün başına getirilir. Mehmed Nadir, bu göreve geldikten sekiz sene sonra 13 Aralık 1927 tarihinde vefat etmiştir. Mezarı Edirnekapı kabristanındadır.

2. Mehmed Nadir Bey'in Bilimsel, Eğitimci ve Edebî Yönleri

Mehmed Nadir'in hayatı incelendiğinde onun çok yönlü bir şahsiyet olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Çalkantılarla, başarılarla ve gelgitlerle çok yoğun bir şekilde geçen yaşam sürecinde onun bazı yönlerinin daha da ön planda olduğu, hayatına bu ilkelerin istikamet verdiği anlaşılmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Matematikçi Kişiliği

Mehmed Nadir her şeyden önce bir matematik öğretmenidir. 22 yaşında başladığı matematik öğretmenliği mesleğini -çeşitli kesintiler ve görev değişiklikleri istisna tutulursa- bir ömür boyu, neredeyse 50 yıl sürdürmüştür.

Matematik sevdasıyla, bilgi ve görgüsünü artırmak için, askerlik mesleğini bırakmayı bile göze almış ve arkadaşı Hüseyin Avni Bey ile Londra'ya kaçmıştır (1879).

Numûne-i Terakki Mektebi müdürüyken *Numûne-i Terakki* adlı bir öğrenci dergisi çıkarmıştır (1887-1888).⁴⁰ Türkiye'nin ilk öğrenci/okul dergisi olan bu yayında hem imtiyaz sahipliği yapmış hem de "Matematik Öğretmenlerine Kılavuz" başlığı altında seri makaleler yazmıştır. Yine bu derginin her sayısında cebir, geometri ve aritmetikle ilgili problemler vererek bunları doğru cevaplayan okuyuculara dergi aboneliği mükâfatı vadederek matematiğin toplumda sevilme ve yayılma oranını artırmıştır.

Aşiret Mektebi müdürlüğünü devam ettirdiği sıralarda, Fransa'da yayınlanan meşhur matematik dergisi *l'Intermédiaire des Mathématiciens* ile yazışmaya başlamış; Halep maarif müdürü olarak bulunduğu Suriye'den, 1907 ve 1908 senelerinde bu dergiye problemler ve çözümler göndermiştir.⁴¹

Darülfünûn'da çalışırken de matematikle ilgili birçok makale yazmıştır.⁴² Bu makalelerden birinde kendi keşfi/tespiti olan genel bölünebilme kuralı (Kabilyet-i Taksim Hakkında Kaide-i Umumiye)'ndan bahsetmektedir.

⁴⁰ Maalesef ancak 9 sayı çıkarılan bu dergi, paralel metinler verilerek tarafımızdan yayına hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Enfel Doğan, *İlk Öğrenci Dergisi - Numûne-i Terakki*, İstanbul Erkek Liseleri Eğitim Vakfı (İELEV) Yayınları, İstanbul 2008.

⁴¹ Mehmed Nadir Bey'in matematikçi kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Erdal İnönü, *age.*, s. 3-30.

⁴² Bu makalelerin künyeleri için bkz. Feza Günergun, "Darülfünun Fünun (Fen) Fakültesi Mecmuası (1916-1933)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 285-349.

Lise son sınıflarda, cebir dersinden sonra okutulmak üzere, *Hesâb-ı Nazarî* adlı bir matematik kitabı kaleme almıştır (Maarif Vekâleti Neşriyatı, Millî Matbaa, İstanbul 1926, 333 s.).⁴³

b) Yönetici Kişiliği

Mehmed Nadir'in çalışma hayatının büyük bir kısmı idarî görevlerle/idarecilikle geçmiştir: Abdi Kâmil Bey ile Şemsü'l-Maârif adlı ilk özel okulu açmış ve bu okurun ders nazırlığı görevini üstlenmiştir (1882). Okul idareciliği konusunda yeterli deneyimi edindikten sonra 1884 yılında Numûne-i Terakki adlı okulu kurmuş ve bu okulun müdürlüğünü -okulun elinden alındığı 1897 yılına kadar- on üç yıl başarılı bir şekilde yürütmüştür. Aşiret Mekteb-i Hümayunu'nda beş yıl müdürlük yapmıştır (1897-1902). Halep'te de beş yıl maarif müdürlüğü görevinde bulunmuştur (1903-1908). Son olarak 1919'da Darülfünûnda kurulan Nazariye-i A'dâd (Sayılar Teorisi) kürsüsünün başkanlığına getirilmiş ve vefat ettiği 1927 yılına kadar bu görevi yürütmüştür.

c) Edebiyatçı/Yazar Kişiliği

Mehmed Nadir, *Afâk*, *Güneş*, *Hâver*, *Kevkeb*, *Emâr-ı Zekâ*, *Numûne-i Terakki*, *Mir'at-i Âlem* gibi dergilerde ve *Tercüman-ı Hakikat*, *Sabah*, *Tarîk* ve *Vakit* gazetelelerinde edebî veya bilimsel yazılar yayınlamıştır.

Edebî yazılarından önemli bir kısmını Fenelon, Lamartine, Robert Greene, François V. Hugo ve özellikle de Shakespeare'den yaptığı çeviriler teşkil eder.

Bu çeviriler arasında; Hamlet, Troilos ve Cressida, Romeo ve Juliet, Kleopatra ve Antuvan piyeslerinden bazı bölümler ve Türk edebiyatında ilk kez Nadir Bey tarafından tercüme edilmiş kırk iki adet sone (sonnet) de bulunmaktadır. Kitap şeklindeki Shakespeare çevirilerinin pek sınırlı olduğu ve adı geçen şairin sadece bir iki tiyatro eserinin yazarı olarak tanındığı bir dönemde, çeşitli gazetelerde 1882-1888 yılları arasında Nadir Bey tarafından yapılan bu çeviriler, Shakespeare'in şairlik yönünü de geniş okuyucu kitlesine tanıtmıştır.⁴⁴

Gazetelerde yayımlanan bu çevirilerden iki tanesi kitap hâlinde de yayımlanmıştır:

Kış Masalı, (çev.: Nadir), Matbaa-i Esad İzzet, İstanbul 1299/1882, 45 s. (Robert Greene'in Pandosto'su).

İngiliz Edîb-i Âzamı William Shakespeare'in Kıskaçlar Nâm Beş Piyesi Üzerine Victor Hugo-zâde Fransuva Tarafından Bir Süret-i Edîbânede

⁴³ Kitap 7 ana bölümden oluşmaktadır: 1. Bölüm: "Ta'dâd ve Terkim Nazariyesi?", 2. Bölüm: "Cem' ve Tarh", 3. Bölüm: "Darb", 4. Bölüm: "Taksîm" [*Mehmed Nadir'in bulunduğu genel bölünebilme kuralı da bu bölümden sonra, 42-47. sayılarda yer almaktadır*], 5. Bölüm: "Şekli Adetler", 6. Bölüm: "Birinci Dereceden Müteâdiller", 7. Bölüm: "Küsûrât-ı Mütevâliye Nazariyesi?". Ayrıca 7. Bölümden sonra ayrıntılı 6 adet not ve işlem uygulamaları yer almaktadır.

⁴⁴ İnci Enginün, "Mehmed Nadir'in Shakespeare'den Yaptığı Tercüme", *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt XIX, İstanbul 1971, s. 83-84, 112.

Kaleme Alınmış Olan Malûmât, (çev.: Nadir), Cemiyet-i Hâdim-i Terakki-i Maârif Kütüphanesi, İstanbul 1299/1882, 36 s.

ç) Yenilikçi Kişiliği

Mehmed Nadir, kurucusu olduğu mektepte modern eğitim sistemlerini ve çağdaş öğretim yöntemlerini uygulamış; kendisi gibi aydın öğretmenlerden oluşan seçkin bir öğretim kadrosu kurmuştur. Bu seçkin öğretim kadrosu okula ilgiyi artırmış; Mehmed Nadir de, devrin diğer özel okulları tatil dönemlerinde öğretmenlere aylık vermezken, öğretmenlerine tatillerde de maaş vererek onları ödüllendirmiş ve motive etmiştir.

Mehmed Nadir aydın ve bilgili bir adam olduğu için zengin ve aristokrat ailelerden çoğunun çocuklarını (Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin oğlu Muhtar Bey gibi) Numûne-i Terakki Mektebi'ne çekebilmiş hatta pek yüksek aristokrat aile çocuklarına ayrı bir teneffüs ve istirahat yerleri ayırtmak suretiyle de okuluna farklı bir rağbet kazandırmıştır.⁴⁵

Nadir Bey, her gün akşam ders çıkışında öğrencilerle ayak divanı yapıp onlara evâmîr (emirler) denilen defteri okumuş (Meselâ, devrinin diğer gözde okullarından Darüşsafaka'da her gün değil, haftada bir kez ayak divanı yapılmış).⁴⁶

Numûne-i Terakki'de önceleri ilk ve orta kısımlar varken daha sonra kız ve lise kısımları da açılmıştır. Böylece Türkiye'de ilk özel lise Mehmed Nadir tarafından açılmış bulunmaktadır.⁴⁷ Hatta Nadir Bey, kız öğrencilerinin okula rahatça gidip gelmesi için -servis mahiyetinde- bir çift zarif omnibüs arabası inşa ettirmiştir.⁴⁸

1890 yılında Edirne'de Numûne-i Terakki Mektebi'nin bir şubesi açılmış, daha ilk senesinde 100'den fazla öğrenci bu şubede öğrenim görmeye başlamıştır. İstanbul'daki merkez şubede olduğu gibi burada da modern ve uygulamalı eğitim-öğretim çalışmaları yürütülmüştür. Sözgelimi, okuldaki bazı derslerde verilen teorik bilgilerin pratik uygulamaları için yine Edirne'de bir "numûne çiftliği" açılmış ve burada ekim-dikim başta olmak üzere birçok uygulama gerçekleştirilmiştir.⁴⁹

d) Pedagog Kişiliği

Mehmed Nadir'in eğitim teorileri ve öğretim yöntemleri üzerine yazılar kaleme almıştır:

Yukarıda da belirtildiği üzere, Türkiye'nin ilk öğrenci/okul mecmuası olan *Numûne-i Terakki* dergisinde "Matematik Öğretmenlerine Kılavuz" başlığı altında seri makaleler yazmıştır (1887-1888).

⁴⁵ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, cilt 3-4, İstanbul 1941, s. 997.

⁴⁶ ae., s. 997.

⁴⁷ bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Ekim 1891.

⁴⁸ bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Ekim 1891, s. 3.

⁴⁹ bkz. *Tercüman-ı Hakikat*, 18 Mart 1892, s. 2.

Sabah gazetesinde 15 Haziran-26 Temmuz 1895 tarihleri arasında “Terbiye ve Ta’lîm-i Etfâl”; 28 Temmuz-29 Ağustos 1895 tarihleri arasında da “Kızıma Malûmat” başlığıyla toplam yirmi iki adet yazı yayımlamıştır.⁵⁰

Nadir Bey’in “Terbiye ve Ta’lîm-i Etfâl” başlığıyla kaleme aldığı yazılarda ağırlıklı olarak “pedagoji biliminin ortaya çıkış şartları, tahsil-terbiye (eğitim-öğretim) kavramları, ahlâk eğitimi-fikrî eğitim, kızların eğitimi, öğretim yöntemleri vs.” gibi konulardan bahsedilmektedir. Dizinin son yazılarında ise öğretmenlik mesleğine yeni başlamış genç hocaları eğitici, geliştirici mektuplar yer almaktadır.

“Kızıma Malûmat” başlıklı yazılarda ise; fizik, astronomi, kimya, matematik ve sanayi gibi fenlerle ilgili bahislerden, ayrıca “maddenin özellikleri, kuvvet ve sürat, kurşun kalem nedir, nasıl ve neyden yapılır; ahlâk-haset-gıpta, okul ruhu” gibi konulardan söz edilmektedir.

Mehmed Nadir, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 16 Teşrinievvel 1311 / 28 Ekim 1895 tarihli sayısında, “Ta’lîm ve Terbiye-i Etfâl yahud Usûl-i Tedrîs” başlığı altında bir makale kaleme almıştır. Burada eğitim ve öğretim yöntemleri ile ilgili bilgiler vermiştir. Yine *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 22, 23 ve 31 Teşrinievvel 1311 / 3, 4 ve 12 Kasım 1895 tarihli sayılarında da meşhur pedagoğ J. H. Pestalozzi’nin hayatı, mesleği ve çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.

3. Mehmed Nadir Bey’in Öğretmenler ve Öğretim Yöntemleri ile İlgili Görüşleri⁵¹

Öğretmen “insan beynini işleyen; çocukların vicdanlarını düzenleyen” kimsedir; bir “insan fabrikacısı”dır. Bu, çok büyük bir hizmet, çok yüce bir mevkidir. Bir fabrikatör, fabrikasında imal edilen şeylerin güzelliğinden söz edildiğini işitse, son derecede mutlu olur. Halbuki onun ürettiği şeyler ne kadar güzel olsa da, cansızdır, ruhsuzdur! Bir öğretmenin, eğitmenin yücelik tezgâhında imal edilip yetişen şey ise varlıkların en mükemmeli olan insandır. Onun genel vicdanıdır! Bu sanat, yeraltından çıkarılan ham madenleri cilalamak sanatı değil, tabiatın sinesinden çıkan cabillik tozuyla örtülü beyinleri bilim ve irfanla, uygunluk cilasıyla cilalamak sanattır.

İşte, öğretmenlik bölümünde okuyan bir öğrenci, yukarıda bahsedilen bu saygın mevkie ulaşmak için; kibirlenmeden, çalışarak, görevin büyüklüğünü ve görünüşteki gibi kolay olmadığını bilerek hakkıyla öğretmen olmayı hedeflemelidir. Hakkıyla eğitmen sıfatını takınmak! Bu ne kadar zor bir iştir. Büyüklük taslamadan bu görevi yerine getirmek ne kadar zordur.

⁵⁰ Bu yazılar, paralel metinler hâlinde yayına hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Sabri Koz, Enfel Doğan; *Terbiye ve Ta’lîm-i Etfâl (Çocukların Eğitim ve Öğretimi) / Mehmet Nadir Bey: Bir eğitim öncüsünün yazıları - 1895*, İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı (İELEV) Yayınları, İstanbul 2005.

⁵¹ Hayatı boyunca öğretmenlik mesleğiyle meşgul olan Mehmed Nadir, meşgul olduğu mesleğin nazari yönüyle de ilgilenmiş ve gazetelerde pedagoji ve öğretim yöntemleri ile ilgili yazılar yazmıştır (bkz. “d) Pedagoğ Kişiliği”). Bu bölümde Mehmed Nadir’in hayatı boyunca kendine rehber edindiği ve uyguladığı bazı pedagojik görüşleri onun üslubuyla anlatılmıştır.

Öğretmenlerin çoğunun sanatlarına zarar veren, kibirdir. Bu sanatta iyi niyetle rekabet etmek kabul edilebilir ve itibarlı bir iştir; kıskançlık, kibir ve gurur ise reddedilmiş, kötü görülmüştür. Temiz rekabetten gelişme ortaya çıkar. Kıskançlık ve kibirden ise gerileme, hatta yıkılıp dağılma meydana çıkar.

İnsan ders verdikçe ilmi artar. Bu artışı gören öğretmen, bunu hazmedemeyip de kendini kibir cereyanına kaptırırsa onun için kurtuluş yoktur. İnsan bilim ve fende yükseldikçe, hep, bildiğinden çok bilmediği şeyleri düşünmelidir. Böylece görür ki her zaman bilmediği şeyler, bildiği maddelerden daha çoktur.⁵²

Bir öğretmen ders vereceği branşı ve sabayı hakkıyla bilmelidir. İyi öğretmen olmanın, iyi ders vermenin birinci şartı branşına hâkim olmaktır. Branşına hâkim olmanın yolu da çok kitap okumaktır. Öğretmen, kitap okumayı asla ihmal etmemelidir. Kitap okumak ders vermekten ayrı düşünülemez bir unsurdur.

Bir öğretmen adayının yüksek öğrenimde aldığı eğitim çok sınırlıdır. Ancak çokça kitap okuyarak bilgiler zenginleştirilir. Yoksa ne kadar üniversite eğitimi alınırsa alınır, edinilecek bilgiler ders verme konusunda yeterli değildir. Çünkü bilim ve teknoloji sürekli gelişmektedir. Yeni buluşlar, icatlar saymakla her an çoğalmaktadır. Hâl böyle iken bir öğretmen kitap okumayı terk ederse yeni buluşlar, icatlar ve yöntemler karşısında kendisini cahilliğe mahkûm etmiş olur. Yalnız kendisini mahkûm etmekle de kalmaz, ders verdiği zavallı öğrencileri de şimdiki çağın gelişmelerinden yoksun bırakmış olur.⁵³

Bu edindiği ve her an güncellediği bilgileri öğrencilerine en iyi surette aktarmak isteyen bir öğretmen, güzel bir ifade gücüne sahip olmalıdır. Bu da, zorunlu bir şarttır.⁵⁴

Öğretmenlik, belli bir bilgi birikimi ve kişisel olgunluk gerektirdiğinden, yirmi yaşından önce, öğretmenlik ve eğitimcilik mesleğine girmek doğru değildir.⁵⁵

Eğitim-öğretim ciddi olmalıdır. Öğretim binası sağlam bir temel üzerine kurulmalıdır. Yüzeysel bir tahsil yaldızlıktan başka bir şey olamaz. Bilgileri bir yüce fikir şeklinde öğretmek ya da yüzeysel bir öğretim yolunu takip etmek seçeneklerinden birini ortaya koymak, öğrenciden ziyade öğretmenin elindedir.⁵⁶ Öğretim araçları ve ders verme yöntemlerindeki seçim, öğretmenin maharet ve gücüne bağlı konulardır. Öğretmenin buyları, kişisel eğitimi, çocuklara duyduğu babacanca sevgisi, sahip olduğu ilim ve erdemi onu eğitim ve öğretimde doğru bir araç ve yöntem seçmeye sevk edebilmelidir.

⁵² “Terbiye ve Ta’lîm-i Etfâl, Pedagoji 7”, *Sabah*, Nu: 2126, 14 Muharrem 1313 / 25 Haziran 1315 / 7 Temmuz 1895, s. 3.

⁵³ “Terbiye ve Ta’lîm-i Etfâl, Pedagoji 1”, *Sabah*, Nu: 2103, 21 Zilhicce 1312 / 3 Haziran 1315 / 15 Haziran 1895, s. 3.

⁵⁴ “Terbiye ve Ta’lîm-i Etfâl, Pedagoji 1”, *Sabah*, Nu: 2103, 21 Zilhicce 1312 / 3 Haziran 1315 / 15 Haziran 1895, s. 3.

⁵⁵ “Kızıma Ma’lûmât, Dördüncü Mükâleme”, *Sabah*, Nu: 2158, 17 Safer 1313 / 27 Temmuz 1311 / 8 Ağustos 1895, s. 3.

⁵⁶ “Terbiye ve Ta’lîm-i Etfâl, Pedagoji 4”, *Sabah*, Nu: 2116, 4 Muharrem 1313 / 15 Haziran 1315 / 27 Haziran 1895, s. 3.

Öğretmenin bu konuda birkaç alternatifi vardır. Bu alternatif yöntemlerden önemli bir tanesi tümdengelim yöntemidir. Bilinenden bilinmeyene, basitten karmaşığa, bütünden parçaya, parçadan bütüne geçme kuralıyla fikrin yaptığı işlemlere *tümdengelim* yöntemi denmektedir.

Yüzyıllardır yapılan gözlem ve araştırmalardan sonra insanların bulup tesis ettiği birtakım kuralları bir hakikatin sentezlenmiş bir ifadesi olarak kabul edip özel örneklerle ilişkilerini sağlama işlemine tâbi tutarak mümkün olabilen sonuçları çıkararak; ayrı ayrı hadiselerdeki müşterek vasıflara dikkat ederek genel bir netice çıkaran yöntem *tümevarım* denildiği gibi, sentez işlemine dayanmasından dolayı *birleştirme* de denir.

Her ne kadar tümdengelim yönteminden daha az önemli olsa da, fikri delil aramaya, uyanıklığa, sonuçlara ulaşma konusunda deliller getirmeye alıştıran yöntem, tümevarımdır. Tümdengelim teorileri, tümevarım vasıtasıyla ispat derecesine ulaşır. Bundan anlaşılıyor ki, ders verirken güzel sonuçlara ulaşabilmek için bu iki büyük yöntemi de kullanmak gerekmektedir.⁵⁷

Bir okulda yapılması beklenen yalnız öğretim değildir. Öğretim ve eğitimle beraber, insanlığa çok gerekli ileri fikirlerin de çocuklara benimsetilmesi önemli işlerdendir. İşte, bu sebeple kendisini gösteren “okul ruhu” meselesine hakkıyla vâkıf olmak gerekir. Okul ruhu, bir önlem alıcı ve yönetici fikirlere tâbidir ki, bu ruh, bu fikir sayesinde gelişir; bunun ışığından parlaklık alarak, geleceğinin parıltısını gösterir. Bu fikrin yardımıyla olgunluğa kavuşur. Okulun ruhu ise, bizat öğretmendir. Okulu idare eden, hareket ve tavırları belirleyen, ileri fikirleri zihinlere yerleştiren, kısacası, okuldaki beklenen gaye ve maksat ne ise, onu hakkıyla ilham kılan kişi öğretmenden başkası değildir.

“Ruhsuz okul”ların öğretmenleri incelenince görülen şudur: Öğretmen yalnız basitçe çalışır; maddî ihtiyaçlarını karşılayacak derecede hayal gibi işini görür, kitabını kapar. Ne bir yüksek fikir ile zihinleri süsler, ne de temiz ve temiz ve yüce fikirlerle işine girer. Hayalet gibi gelir gider; hayal gibi okur, okutur; yapay bir makine kuvvetiyle hareket ettiği sanılır.

Öğretmen, düşünen herkese; “Devletine, memleketine hizmet ve muhabbet, insanlığın ve haysiyetin gereklerindedir” fikrini yüceltir, her işini, her sözünü, buna bağlı olarak, anlatarak yaparsa, işte okul ruhu; sadakat ve vatanseverlik hissi olmuş olur.

Öğretmen, yardımlaşmanın övünülecek meziyet ve erdemlerden; birbirinin iyiliğine çalışmak lezzetinin insanlığın mutluluğuna sebep olan güzel davranışlardan olduğunu söyler; bunun gerçekten ortaya çıkabilmesi için, her bireyin bütün imkânlarıyla çalışmak zorunda olduğunu düşündürür ve buna dair de güzel, ibretli örnekler, fıkralar, ciddi hikâyeler okuyup anlatarak, bu yüksek fikri öğrencilerin zihnine yerleştirmeye muvaffak olursa, işte okulun ruhu; insanlık, doğruluk duygusu olur.

⁵⁷ “Terbiye ve Ta’lim-i Etfâl, Pedagoji 6”, *Sabah*, Nu: 2123, 11 Muharrem 1313 / 22 Haziran 1315 / 4 Temmuz 1895, s. 3.

Öğretmen, doğru olmalı, çocukları da doğruluğa alıştırmalıdır. İşte, sözü ile özü bir olan öğretmen, zamanla maksatlarına kavuşur; şu çocuk grubunda, kendi sınırları içinde, aynı düşünceye sahip, aynı maksat ve görüşlere sahip, aynı hareketlere tâbi, “bir saf ruh” oluşturmayı başarır ki, işte okulun ruhu; şu ilhamlar olmuş olur.

Bir okulun binası, “beceri”; cismi, “ahlâk güzelliği”; ruhu, “ileri fikir”dir. Binası olan, cismi bulunan, ama ruhu var olmayan bir okuldan hiçbir fayda beklenilmez.

Bilgili, fikir sahibi olan öğrenci gerçek bir servettir. Bütün olan insanlık toplumu, tek tek fikirli bireylerin toplamından ve bir araya gelmesinden teşekkül ederse, hakikî servetin aslı da ortaya çıkar.

Okulun ruhu bizzat öğretmendir. Öğretmen zeki, ileri görüş sahibi olmalıdır. Bununla beraber böyle olan öğretmen, maddî ihtiyaçlarını düşünmekten uzak bulunmalıdır. Öğretmen, zihnini, fikrini, vücudunu hep vazifesine sarf etmelidir. Yiyecek ekmeğini, çoluk çocuğunun geçimini düşünmemelidir. Bu cihet, her halde temin edilmelidir ki, öğretmenin zihni rahat olarak, yalnız fikirli, bilgili öğrenci yetiştirmekten başka düşüncesi, işi gücü olmasın.

Kendinden hoşnut olan öğretmen, öğrencilerini severek, düşüncelerini onların mükemmelliği için kullanmalıdır. Ailelerle öğretmen arasında asla uyumsuzluk bulunmamalıdır. Bunlar, el ele vererek, çocukların eğitim ve öğretimlerine vakitlerini, fikirlerini sarf etmelidir.

Meşhur bir söz vardır: “Kiminle arkadaşlık ettiğini söyle! Senin nasıl adam olduğunu bileyim.” İşte bu söze uygun olarak; “Hangi okuldan mezun olduğunu söyle! Senin ne olduğunu bileyim!” denilebilir.⁵⁸

Genç öğretmenlerin çoğu “Biz müdürlerimizi hoşnut ettik. Vicdanımız rabattır. Başkaları ne derlerse desinler. Umurumuzda bile değil!” demektedirler. Fakat bu gibi sözler bir öğretmenin ağzına yakışmaz. Çünkü bir öğretmen sadece müdürünü memnun etmekle yükümlü değildir. Hem onların hem de halkın, özellikle velilerin teveccühlerini kazanmaya, gönül rızalarını elde etmeye gayret edip çalışmalıdır ki hürmet görsün, sözü dinlensin. Böyle yapılmazsa, çevresindeki insanların fikirlerinden çok ve çabuk etkilenen çocuklar üzerinde hâkimiyet kurup onlara söz dinletebilmek asla mümkün olmaz.⁵⁹

Kamuoyu öğretmenlerden, çocuklarını olgunluğun son derecelerine ulaştırmalarını beklemektedir. Bunun için bu konuda gereken önlemler de alınmıştır. Öğretmenleri devamlı bir bakanlığın kontrolü altında bulundurarak onların hareket ve tavırlarını kayıt altında tutmaktadır. Her zaman öğretmenleri tenkide veya sorgulamaya hazırdırlar. Öğretmenler, memur olduğundan dolayı bu meşru kayıtlara

⁵⁸ “Kızıma Ma’lûmât, Dokuzuncu Mükâleme”, *Sabah*, Nu: 2175, 4 Rebiyülevvel 1313 / 13 Ağustos 1311 / 25 Ağustos 1895, s. 3.

⁵⁹ “Terbiye ve Ta’lîm-i Etfâl, Pedagoji 7”, *Sabah*, Nu: 2126, 14 Muharrem 1313 / 25 Haziran 1315 / 7 Temmuz 1895

boyun eğmek zorundadır. Çünkü öğretmenler de ailelerden oluşan bir topluluğun üyesidir. Dolayısıyla her aile, öğretmenlerin hâl ve hareketlerini kontrol etmek yetkisine sahiptir. Toplumun, öğretmenler hakkında bu kadar aşırı müdahaleci davranması ilk anda haksız görünür. Fakat kendilerinin ve evlatlarının geleceğini öğretmenlere emanet ettiği infafla düşünülürse, toplumun şu ihtiyatlı hareketine ve menfaatleri için öğretmenleri son raddeye kadar çalıştırmak istemesindeki ısrar ve talebine hak vermek gerekir.⁶⁰

Bir çocuğun eğitimi konusunda öğretmenlerle aile eşit miktarda sorumluluk sahibidir.

Aileler “Çocuk eğitimiyle uğraşmaya vaktimiz ve hâlimiz müsait değildir. Bu görev de öğretmenlere düşer. Çocuğun öğretimini düşünürken eğitimi de elbette gerçekleştirmelidir.” dememelidir. Öğretmenler de bilgi ve fenleri çocuğun fikrî yapısını aydınlatacak şekilde ders vermeli, ibretli hikâyelerle çocukların zihinlerini açmalıdırlar. Çünkü anlayış ve ahlâka uygulamalı olarak verilen bilgiler mutluluğun artmasına sebep olduğu gibi, adî ve çirkin zevklerden de uzak kalmaya bir alet olur.⁶¹

Öğretmenin en büyük görevlerinden biri, “kendilerine saygı duymak hususunu” öğrencilere telkin etmektir. Bu görev, öğretmenlerin sıkıntıya düştükleri en önemli konulardan biridir.

Bu sıkıntının sebebi, bunun nasıl başarılacağına tam bilinmemesidir. Ayrıca okulda, aileleri tarafından tam eğitilememiş, bazı yanlış arkadaşlıklardan dolayı istikametten çıkmış çok sayıda öğrenci bulunduğu için onlar ile düzenli-başarılı öğrencilerin bu “kendisine saygı duyma” hedefine nasıl ulaştırılacağı konusu da sıkıntı vericidir.

Bilinmelidir ki herkes tarafından hakarete maruz kalan insan pek çabuk alçılır ve alçaklaşır. Bir çocuğun, verilen cezalara pervasızca katlandığını ve hatta her türlü ceza çocuk tarafından yemek yer gibi sıradan bir tesir gösterdiğini bir öğretmen pek çok defa görmüştür. Bunun sebebi, ailesinde veya okulunda bu cezanın fazlaca uygulanmasıdır. Bir kimseye saygı gösterilmezse, o kimse de kendisine mukayyet olmaktan çok çabuk vazgeçer.

Öğretmenler, öğrencilerin kendilerine saygı duyması hislerini uyandırmak için de onlara saygı göstermelidir. Fakat bu sözle kastedilen şey onlarla laubali olmak değildir. Yöneticilik başka, öğrencilik başkadır. Öğrencilerin kendilerine saygı duymasını sağlarken muhakkak bu ayrım gözetilmelidir.

Bu ululama hissinden çocuklar çok mutlu olurlar. Hatta bazen sevinçten gözyaşı bile döktükleri olur. Bu ululama ve saygıyı gördükçe kendilerini sanki büyümüş, adam sırasına geçmiş zannederler. Bununla beraber, çocuklara gösterilen bu saygının sırf insanlık gereği olduğu ve bu gerekliliğin birtakım kural ve kaideleri

⁶⁰ “Terbiye ve Ta’lîm-i Etfâl, Pedagoji 8”, *Sabah*, Nu: 2130, 18 Muharrem 1313 / 29 Haziran 1315 / 11 Temmuz 1895, s. 3.

⁶¹ “Terbiye ve Ta’lîm-i Etfâl, Pedagoji 2”, *Sabah*, Nu: 2109, 27 Zilhicce 1312 / 9 Haziran 1315 / 21 Haziran 1895, s. 3.

olup bunlara uyarak düzenli bir şekilde yaşamak mecburiyetinin insanlara verilmiş görevlerden bulunduğu hakkında çocuklar ikna edilmezse, öğretmenler bu görevlerini noksan olarak tamamlamış olurlar. Çocuklar insanın ne olduğu bilmelidirler. Çocuklara; zeki, duygulu, akıllı bir varlık olduklarını ve iyilik yolunda çalışabilmeye ne derecelerde kudretli bulduklarını anlatmak, öğretmenlerin vazifesidir.⁶²

Öğretmenin diğer bir büyük gayesi, çocuğa kendi kendisini yönetmesini öğretmektir.

Buna göre, öğretmen çocuğa görevlerini anlatır, ahlâkî vicdanını uyandırır, aydınlatır, kuvvetlendirir. Bu şekilde, çocuk bir gün halkın yararı için çalışmayı ve meşru olmayan şiddetli arzularına karşı çıkmasını öğrenerek ahlâkî erdemlerle donanmış olgun bir insan olur. Fakat bu konuda sadece iyi niyetli nasihatler, etkili uyarılar ve doğruya sevk edici teşvikler yeterli sebepler olarak kabul edilemez. Özellikle çocuğa kendi kendisini yönetmesini öğretmek lâzımdır. Bunun için öğretmenler, öğrencileri çocukluklarından itibaren kendilerinin hakikî sahibi olduklarına ikna etmelidir. İleride kendilerini kontrol etmeyi başarabilmeleri için de, onları şimdiden eksikliklerine, kötü eğilimlerine üstün gelmeye alıştırmalıdır. Çünkü öğrenciler nefisleri ile edecekleri şu mücadelede öğretmenlerinin tecrübeleri ölçüsünde zafere ulaşırlar. Kötü âdetlerine sonsuza kadar mağlûp olma isteğinde bulunan hiçbir çocuk düşünülemez.

Yalnız, öğrencilerin bu amaçlarına tek başlarına ulaşmaları mümkün değildir. Bu konuda öğretmenlerinde de arzu olmalıdır. Bir öğretmen, görevi gereği sınıfta okul idaresi tarafından belirlenen süre kadar durur, söyler, konuşur. Ama çocukların gelişmesine yardım eden ciddî, samimî bir arzu taşımadığı için böyle bir öğretmenden fayda sağlanma oranı çok düşüktür. Öğrencileri üzerinde gerçekten yararlı bir etki icra etmek için öğretmen kuvvetli bir arzu da duymalıdır. Onun bu arzusu her şeyden bağımsız, yani sarsılmaz bir hâlde bulunup, sıkıntı ve zahmetlere, yorgunluğa göğüs germelidir. Azminden dönmek gibi sıradan kimselere özgü hâller öğretmenlerde bulunmamalıdır.

İstek hakikî olursa, gelişme yolu üzerinde rastlanılacak bütün engeller yerle bir edilir ve öğretmen, sabır ve metaneti sayesinde arzusuna kavuşur. Zaten eğitim, sabır ve sebatın bir eseri olduğu inkâr edilemez bir gerçektir.

İşte bu inceliği bilen öğretmen, öğrencilerinden her birine -kabiliyetleri ölçüsünde- bütün mükemmellik öğelerini kazandırmak konusunda asla ümitsizliğe düşmez. Gerçi iş ve görev ağır, pek zordur. Ama amaç da pek yücedir. Vatana hizmet bağlamında, gençliği aydınlatmak ve son mükemmellik derecelerine ulaştırmaktan daha büyük ve daha saygın bir iş yoktur.⁶³

Bir öğretmen, öğrencilerin düşünme gücünün eğitilmesine ve kuvvet kazanmasına, onların bilgilerinin düzenlemeye ve öğrencilerini yeni şeyler keşfetmeye yönlendirmeye çalışmalıdır.

⁶² "Terbiye ve Ta'lim-i Etfâl, Pedagoji 9", *Sabah*, Nu: 2133, 21 Muharrem 1313 / 2 Temmuz 1315 / 14 Temmuz 1895, s. 3.

⁶³ "Terbiye ve Ta'lim-i Etfâl, Pedagoji 10", *Sabah*, Nu: 2137, 25 Muharrem 1313 / 6 Temmuz 1315 / 18 Temmuz 1895, s. 3.

Zira, iş görmek, akıl gücünün uygulamasına bağlıdır. Çünkü akıl gücü bize istekleri ve araçları gösterir. Çocuğun aklını -iyiyi, kötüyü, doğruyu, yanlışını anlamaktan uzak sanarak kavrayışsızlıkla itham etmek kadar büyük hata düşünülemez. Bu yanlış görüş ile işe girilerek, çocukların düşünme güçlerini keşfetmekten, onları eğitmekten ümidi keserek onları sadece zor ve kuvvetle -koyun sürüsü gibi- sevk etmekten büyük hata olamaz.

Çocuğa, düşünme gücü uyandığında, yalnız teorik olarak değil, pratik olarak da, akıl gücünü kullanma alışkanlığı kazandırılmalıdır. Böylece, çocuğun düşünme gücü eğitildikten sonra müstakbel bir iş adamının bir kabataslağı vücuda getirilmiş sayılır.⁶⁴

Derslerin başarılı geçmesi ve verim alınabilmesi için öğrencilerin “dikkat”lerinin derse çekilebilmesi ve bu “dikkat”in devamlılığının sağlanması en önemli etmendir.

Öğretmenin çalışmalarını zorlaştıran sebeplerden biri, çocukların sabırsız ve yaramaz olmalarıdır ve bu durum onların belirli bir konu üzerine dikkatlerini toplamalarına engeldir. Gerçi çocuklar yaradılıştan sorgulayıcıdır; ama şu sorgulayıcılıklarını varlıkları derince düşünmek yolunda kullanmazlar. Araştırmacılığın verimli olması için “dikkat”in onların yönetimi altına verilmesi gereklidir. Dikkat ise eğitimle kazanılır. Muhakkak ki “dikkat”siz bir eğitim-öğretim çok eksik, verimsizdir. Bundan dolayı bu konuda bir fayda sağlamak çok sınırlıdır. Bir sınıfta normal bir zekâya sahip fakat çalışkan çocukların, kendilerinden daha zeki fakat dikkatsiz, zihinleri dağınık çocuklara üstünlük sağladıklarına çok rastlanılır? Dikkat çok kıymetli bir özelliktir ve çoğunlukla doğal yeteneklerin yerine yerleşmiştir.

Çocuğun dikkatsiz olması istek noksanlığından ileri gelir. İstek olmayınca tabii olarak dikkat de olmaz. Kendisine verilen derslerden nasıl istifade edeceğini bilemeyen bir çocuğun dikkatli olması için ne aklına ne de arzusuna güvenmek doğru değildir. Böyle bir çocuk için başka çareler aranmalıdır.

Bir çocuğun dikkatini çeken, zihnini meşgul eden, hoşuna giden şeyin nelerden ibaret olduğunu anlamak için çocuğu biraz gözlemleyip sorgulamak yeterlidir. Bu hâlde çocuğu ders dinlemeye davet etmenin en iyi çözümü, dersi -özellikle ilk dakikalarda- cazibeli, eğlenceli bir şekilde göstermeye çalışmaktır. Öğretmen güler yüzlü, tatlı sözlü olmalıdır. Öğrencileri azarlamamalı; onların cesaretlerini, gayretlerini artıracak hâl ve davranışlarda bulunmalıdır. İşte çocuğu okul ortamına alıştırmamanın ve derse dikkatini, sevgisini çekmenin ilk şartı budur. Sonra her türlü öğretim etkinliğinde, dersi tekdüze olarak vermekten sakınarak çeşitliliğe son derece önem vermelidir.

Çocukların zihinleri çabuk dağılmaya eğilimlidir. Öğretmen derse soğuk başlamamalıdır. Zira böyle soğuk bir şekilde derse başlayan öğretmeni sonuna kadar dinleyen çok az öğrenci bulunur. Bunun için fırsat oldukça çocuklardan anlatılan derse uygun örnekler istemeli yahut daha önce söylenip geçmiş olan bazı maddeleri

⁶⁴ “Kızıma Ma'lûmât, Dördüncü Mükâleme”, *Sabah*, Nu: 2158, 17 Safer 1313 / 27 Temmuz 1311 / 8 Ağustos 1895, s. 3.

onlara hatırlatmalıdır. Eğer ispat yoluyla bir şeye karar verilecekse, çocukların fikir yürütme kuvvetlerini uyandırarak derse katılımları sağlanmalıdır.

Çocuklar derse dikkat ettiklerini ispat ederlerse, öğretmen derse uygun bir fıkra anlatabilir. Bu durum onlar için hem bir ödül olur, hem de şevk ve gayretlerini artırmaya vesile olur. Fakat fıkranın uzun olmamasına ve dersle de ilgili olmasına dikkat etmelidir. Yoksa bazı öğretmenler gibi sınıfta uzun uzadıya ilgili ilgisiz fıkralar, hatta masallar anlatıp sınıfı tiyatroya çevirmemelidir.

Öğrencilerin öğretmenlerini kolaylıkla takip edebilmelerini sağlamak ve dersin başında onların dikkatlerini derse çekebilmek için gerekli görülen önemli noktaları önceden söyleyerek, hatta tahtaya yazarak derse başlamak da doğru bir harekettir. Çünkü derse ait konuların ne kadar olduğuna, izlenecek yolun neresinde bulduklarına ve daha kat edilecek ne kadar mesafe kaldığına dair çocuklar bir fikir edinebilirler. Bu özellik de çocuklara fayda sağlayarak dikkatlerinin uzun süreli olmasına sebebiyet verir.

Öğretmen, çocukların dikkat edip etmediklerini ve verilen dersi iyice anlayıp anlamadıklarını ufak bir sınama ile bilebilir. Şöyle ki, dikkatinden şüphe ettiği öğrenciye ara sıra kısa sorular sormalıdır. Ayrıca olağanüstü bir dikkatle dersi dinlemiş ve anlamış olanlar da ödüllendirilmelidirler.

Şunu göz önünden uzak tutmamalıdır ki, belirli bir süreden sonra, ders dinleyip dikkat ve zihinlerini sarf etmiş olan çocuklara bir yorgunluk gelir, artık öğretmenlerin anlattığı şeyler zihinlerine girmez olur. Onlar bu raddeye gelmeden önce dersi bitirip çocukları teneffüse göndermelidir. Bunun içindir ki düzenli okullarda farklı farklı verilen derslerin süreleri bir saat olup her dersten sonra da on beş dakika teneffüs verilir. Sadece beslenme teneffüsü -sindirim kolaylığı olsun diye- bir saattir. Kısacası, dikkatin devamı için derslerin çeşitlenmesi kadar güzel bir araç yoktur.⁶⁵

Gıpta, başkasının güzel bir hâlinin kendisinde de olmasını şiddetle arzû etmek demektir. Sınıf ortamında öğretmenin öğrencilerini -kıskançlık ve kin duygusuna itmeden- başarılı öğrencilere gıpta ettirerek onları çalışmaya teşvik etmeleri çok önemli bir motivasyon kaynağıdır.

Bir çocuğun, okul arkadaşlarının başarılarını gördükçe, onlara denk veya onlardan üstün olmayı -acı çekmeden- istemesi konusunda eğitimcinin gayet ihtiyatlı davranması gerekir. Arkadaşlarından geri kalmış bir çocuğu, içtenlikle çalışmaya teşvik edici, yüreklendirici yolda söylenecek sözlerin, pek dikkatli, pek düşünüp taşınılarak sarf edilmesi gerekir ki, bu sözler, çocukta kötü duygular uyandırmasın. Çocuk, diğer çalışan, zeki arkadaşlarına gıpta etmek, -onlar aleyhine hiçbir kin ve kıskançlık duygusu uyandırılmaksızın- onların derecesine varmak hususunda teşvik edilmeli ve özendirilmelidir.

⁶⁵ "Terbiye ve Ta'lim-i Etfâl, Pedagoji 9", *Sabah*, Nu: 2133, 21 Muharrem 1313 / 2 Temmuz 1315 / 14 Temmuz 1895, s. 3.

Bu gıpta-haset konusu gayet çetin ve zor bir konu olup, eğitimin en zor kısımlarından biridir. Ama zor, imkânsız demek değildir. Özellikle, ustalıklı sevk ve idare edildiğinde, gıptanın neticeleri o kadar kıymetlidir ki, onu elde etmek için çekilen sıkıntılara değer. Gıptanın hüküm sürdüğü bir okul içindeki manzara ne kadar güzeldir! Gerçi bu hâli, gözle görmek güç ise de, çocuklar görevlerini yerine getirince, insan hemen anlar. Herkese üstün gelmek fikri bir çocukta varsa da, öyle güzel duyguları boğmak derecesinde değildir. Bilir ki, kendisinde olan özellikler öbür arkadaşlarında da bulunabilir. Hak ettiği ödülünden, kazandığı imtiyazlardan başka bir şey arzu ve talep etmez. Kavrayışının kaynağını bütünüyle görmekte olduğu işe bağlar. Böyle öğrencinin ödevlerine bakarken, becerikli bir öğretmen bu halin farkına hemen varabilir.

Gıpta, bir öğretmenin en kıymetli yardımcısıdır. Bunun için bir öğretmen, gıptayı, gayet ileri görüşlü bir şekilde davranarak, övgü veya azar ile çocukların zihinlerinde uyandırmaya gayret etmelidir. Övgüyü hak eden üzerine, kibir ve gurur fikrini uyandıran yahut sınıf arkadaşlarını hiç derecesinde gösterecek gururlu tavır almaya yönlendiren övgülerden kaçınılmalıdır. Özellikle, övülen çocuğun biçare yarışma arkadaşlarını üzüntü ile yaralamasına sebep olmaktan son derecede dikkat ederek kaçınılmalıdır. Azarlama hususunda da bu gibi noktalara uymak şarttır. Azarlanan çocuğun gayet acı, gayet katı sözlerle ümitsiz bir hâle gelmesinden kaçınılmalıdır. Her hâlde, azarın acılığı, gerçekleri birlikte kavrayarak değiştirilip yumuşatılmalıdır. Bu husus için öğretmenlere fazla söz söylemeye lüzum yoktur. Çünkü çocuklarda, gıpta hissini tehlikesizce uyandırmak, öğretmenin yaratılıştan getirdiği yeteneklerine, tecrübeye dayanan maharetine bağlıdır.⁶⁶

Bir öğretmen yeri geldiğinde başarısız öğrencilerini cezalandırmalı, başarılı öğrencilerini de ödüllendirmelidir. Ceza ve ödül eğitim-öğretim etkinliklerinde motive edici birer unsurdur.

Bazı öğretmenler, öğrencilerini ne ceza ile tehdit, ne de mükâfatla ödüllendirmeyerek, bu şekilde okul içerisinde düzen ve intizamın, ahlak ve eğitimin ve öğretim etkinliklerinin sürdürülebileceğini iddia ederler. Halbuki bu bir hayalden ibarettir. Tecrübeler neticesinde ortaya çıkmıştır ki bu dünya hakikat dünyasıdır. Hayal âleminde yaşamak insana tatlı gelir ama gerçeklerle karşılaşınca da insan birçok sıkıntıya maruz kalır.

İnsanlar genellikle büyücek çocuk, çocuklar da küçücük insandırlar. Zira çoğunlukla, yaşlılarda çocukça hareketler; çocuklarda ise yaşlılara özgü tavırlar gözlemlenir. Gerek iyilik, gerekse kötülük konusunda büyük yaşta adamların fiil ve hareketlerini teşvik eden şeylerin hepsi çocuklarda da vardır. Bunu görmemek, bilerek körlüğü kabul etmektir. Görüp aldırılmamak ise gaflettir. İşte, bunu hem görmeli, hem de aldırmalı. Çocuğu iyiliğe yönlendirmenin çaresi neyse onu yapmak-
tan geri durmamalıdır. Bir öğretmenin görevlerinden birisi de budur.

⁶⁶ “Kızıma Ma'lûmât, Sekizinci Mükâleme”, *Sabah*, Nu: 2172, 1 Rebiyülevvel 1313 / 10 Ağustos 1311 / 22 Ağustos 1895, s. 3-4.

İnsanın şu ahlaki hâli o kadar açıktır ki toplumlar içinde hiçbiri -isterse siyasi ve medeni oluşumlarının daha başında olsunlar- ödül veya ceza kanunlarına sahip olmayanı yoktur.

Okul da toplumun küçük bir örneğinden başka bir şey değildir. Okuldaki ihtiyaçlar büyükler için gerekli ihtiyaçların aynısıdır. Hatta, daha doğrusu, ihtiyaçlar konusunda okul, toplumdan daha da ileridedir. Çünkü çocuğun duyguları daha şiddetli, üzüntüleri ise daha sahtedir. Bunun için kazanılmış bir ödül ümidi veya haklı bir şekilde cezaya çarptırılmak korkusu elbette faydalı sonuçlar verir. İnsanların hepsinde korku ve ümit vardır. Zira bunlar kalıtsal ve yaratılıştan olmasa bile gerçek yaşam insana çocukluğundan itibaren ümidi de korkuyu da öğretir.

Bundan dolayı cezasız ve ödüksüz bir eğitim-öğretim fikrinden vazgeçmek gerekir. Aksi takdirde gerçekleşmesi imkânsız bir şeyle uğraşmış, boş yere kıymetli vakitler harcanmış olur.

Yalnız, ödül ve cezayı hakkaniyetli ve insafli bir şekilde uygulamak lazımdır. Ödül ahlaki ve fikrî gayret ile, ceza da kusur ve hatalar ile orantılı olarak yerine getirilmelidir. Özellikle de uyanık olunmalıdır. Bir çocuğun mizacını, huyunu ve üzerinde oluşturacağı etkileri sezmeden ödül veya ceza uygulamasına başlamamalıdır.⁶⁷

Bir öğretmen, öğrencilerin sınavlarında daima tarafsız ve adaletli olmalı; her ne şekilde olursa olsun, bu konuda asla taviz vermemelidir.

Sınavlardan sonra okula pek çok “torpil” isteyenler gelir. Çocuklarının sınıfı geçemediklerinden bahsederek bunlara gerekli notun verilmesini ister. Çocuklarının zekâlarından emin olarak yeniden sınav yapılmasını rica ederler. Bu konuda hatıra, gönüle uyarak veya bazı yanıltıcı sözlere kanarak doğruluk yolundan sapmak çok yanlıştır. Ancak öğretmen velinin kalplerini de kırmamalı, onlara çok sert çıkıp incitmemelidir de. Nazikçe okulun sınav yönetmeliğinin uygun olmadığı söylenip veliye red cevabı verilebilir.⁶⁸

Bir öğretmen öğrencilerin hepsini -deyim yerindeyse- babacan bir muhabbetle sevmeli, fakat asla onlarla laubali olmamalıdır. Çünkü öğretmenlik izzet ve şerefi buna engeldir. Çocukların hepsine eşit seviyede yaklaşmak gerekir. Fakat bu eşitlik onların ailelerinin büyüklüğü nispetinde değil, terbiyeleri göz önünde bulundurularak sağlanmalıdır.⁶⁹

Müdür, öğretmen ve eğitimci olacak kimse ciddi, keskin fikirli, zeki, kavrayışlı olmalıdır. Okulunda bulunacak çocuklardan her birinin mizacına, ilk eğitimine, kişiliğine göre davranmalıdır. Doğruluğa yönlendirmenin yolunu, kurallarını bilmeli; bunu yaparken de asla karşılık beklememelidir.

⁶⁷ “Terbiye ve Ta’lîm-i Etfâl, Pedagoji 10”, *Sabah*, Nu: 2137, 25 Muharrem 1313 / 6 Temmuz 1315 / 18 Temmuz 1895, s. 3.

⁶⁸ “Terbiye ve Ta’lîm-i Etfâl, Pedagoji 8”, *Sabah*, Nu: 2130, 18 Muharrem 1313 / 29 Haziran 1315 / 11 Temmuz 1895, s. 3.

⁶⁹ “Terbiye ve Ta’lîm-i Etfâl, Pedagoji 7”, *Sabah*, Nu: 2126, 14 Muharrem 1313 / 25 Haziran 1315 / 7 Temmuz 1895, s. 3.

Şu sayılan konuları bilmek, uygulamalarını gerçekleştirmek için öğretmenin veya müdürün pedagoji bilimine hakeyla vâkıf olması gerekir.

Pedagoji, insana toplum içinde mutlu, namuslu yaşamasını öğretir. Bu bakımdan, bu bilim, yalnız öğretmenlere, okul müdürlerine değil, herkese de lazımdır. Çünkü her insan, toplum içinde yaşamaya muhtaçtır. Pedagoji, vicdandan bahseder. Herkes, vicdan sahibi olmaya mecburdur. Bu bilim, doğruluğu, sadakati, akıl ve hikmeti, kısacası, insanlığı öğretir. Bu bilimin, diğer kimselerden çok, öğretmenlere, okul müdürlerine özgü sayılmasına sebep ise meydandadır. Çünkü çocukların öğrenim ve eğitimi, herkesten çok öğretmenlere, müdürlere emanet edilmiştir. Onlar şu küçük adamların, ileride topluma, olgunlaşmış bir halde dâhil olabilmeleri için çalışıp çabalarlar. Fakat iyice gözden geçirilirse, insanların da topluma dâhil olmuş büyük çocuklardan ibaret oldukları meydana çıkmaz mı? Bunlar, eğer bu topluma hak kazanarak dâhil olmuşlarsa, bilgilerinin artması, kendilerine zarar mı verir? Yok, öğrenim görmemiş ve eğitimsiz insanlar arasına katılmışlarsa, okuma sayesinde bir şeref ve meziyet kazanmak, insanlığın şanına da zarar vermez.⁷⁰

Okullardaki müdürler ile müdür yardımcılarının yüklendikleri görevler öğretmenlerinden daha önemli, daha zor ve daha çoktur.

Çünkü müdürler ve müdür yardımcıları için yalnız ders verme yönteminden anlamak yeterli değildir. Bir öğretmen ders verdiği branşı hakkıyla bilir, ders anlatma yöntemine de vâkıf olursa, görevini -yabancı dil bilmek, okumayı bırakmamak şartıyla- yerine getirmiş olur. Ancak bir müdür veya yardımcısı böyle değildir. Bunların hem ders verme yöntemlerini, hem de “eğitim-öğretim” ilkelerini hakkıyla bilmeleri gereklidir. Bir müdür yardımcısı programda bulunan branş derslerinden -hiç olmazsa- en önemlilerini bilmeye mecburdur. Bundan başka, adları geçen diğer branşların ders yöntemlerini de bilmelidir. Çünkü öğretmenlerin ders vermeye yeterli olup olmadıklarını -sınıfları ziyaretleri esnasında- fark etmek idarecilere verilmiş bir görevdir. Ders verme yöntemlerinde görülen eksiklikleri öğretmenlere bildirerek durumlarını düzeltmek yine idarecilerin görevlerindedir.

Bir müdür âlim de olmalıdır ve ders verme yöntemlerini hakkıyla bilmelidir. Çünkü eğitim-öğretim meselesi ilim ve irfan ile daha güzel yoluna konur. Bir öğrenci, müdürün heybetinden, hiddet ve şiddetinden korktuğu hâlde onun ilmine ve meziyetine saygı göstermek konusunda vicdanan bir mecburiyet hissetmelidir.⁷¹

KAYNAKÇA

- AYDÜZ, Salim; “Mehmed Nadir”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, cilt 2, İstanbul 1999, s. 151-152.
- DENİZ, Ş. Levent; “İstanbul (Erkek) Lisesi’ne Tarihçe”, *Dünyân-ı Umûmiye’den İstanbul (Erkek) Lisesi’ne*, Editör: Sabri Koz, İELEV Yayınları, İstanbul 2006, s. 127-154).

⁷⁰ “Kızıma Ma'lûmât, Dördüncü Mükâleme”, *Sabah*, Nu: 2158, 17 Safer 1313 / 27 Temmuz 1311 / 8 Ağustos 1895, s. 3.

⁷¹ “Terbiye ve Ta'lim-i Etfâl, Pedagoji 1”, *Sabah*, Nu: 2103, 21 Zilhicce 1312 / 3 Haziran 1315 / 15 Haziran 1895, s. 3.

- ENGİNÜN, İnci; "Mehmet Nadir'in Shakespeare'den Yaptığı Tercümeleler", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt XIX, İstanbul 1971, s. 81-118.
- ; *Tanzimat Devrinde Shakespeare Tercümeleleri ve Tesiri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.
- ; "Matematik ve Edebiyat", *Terbiye ve Ta'lim-i Etfâl (Çocukların Eğitim ve Öğretimi) / Mehmet Nadir Bey: Bir eğitim öncüsünün yazıları - 1895*, Haz. M. Sabri Koz, Enfel Doğan, İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı (İELEV) Yayınları, İstanbul 2005, s. 26-29.
- ERGİN, Osman; *Türkiye Maarif Tarihi*, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1941.
- FAZLIOĞLU, İhsan; "Mehmet Nadir", *Türkiye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi*, cilt 28, Ankara, 2004, s. 499-500.
- GÜNERGUN, Feza; "Darülfünun Fünûn/Fen Fakültesi Mecmuası (1916-1933)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 285-349.
- İNÖNÜ, Erdal; *Mehmet Nadir, Bir Eğitim ve Bilim Öncüsü*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 1997.
- Mehmed İzzet, "Türk Riyaziyecilerinden Mehmed Nadir", *Talebe Mecmuası*, sayı 62, Aralık 1936, s. 9-11.
- Mehmed Nadir, "Salih Zeki Bey", *Muallimler Mecmuası*, sene 2, sayı 21, Mayıs 1924, s. 594-597.
- YÜCEL, Hasan Âli, *Türkiye'de Orta Öğretim*, İstanbul 1938.